

Tian Sørhaug

Gull, arbeid og galskap. Penger og objektrøbbel

Bergen: Fagbokforlaget 2016. 279 sider

Kjell Arne Brekke

Professor, Økonomisk institutt, Universitetet i Oslo

k.a.brekke@econ.uio.no

Tian Sørhaugs bok tar som utgangspunkt at da gullstandarden ble opphevet, mistet pengene sin referanse til det konkrete; de fikk det han kaller en mer «kulturell natur». Kulturdimensjonen av penger er et hovedtema i boken, «poenget er å få leserne til å undre seg over pengenes kulturelle natur» (s. 48–49). En tilsvarende oppløsning av gullstandarden finner han i arbeidslivet, hvor vi er konstant online og det blir stadig mindre meningsfullt å telle timeverk. Han diskuterer også psykiatriens kulturelle dimensjon, psykiatriens gullstandard og ser paralleller til økonomi også her. Tittelen *Gull, arbeid og galskap* viser til disse tre temaområdene, der det første temaet – penger – får langt den største oppmerksomheten og er et gjennomgående tema. Pengenes stadig mer abstrakte natur påvirker vårt verdensbilde og selvforståelse. Under hvert av hovedtemaene er det en samling løselig sammenknyttede betraktninger uten et klart helhetlig poeng.

Gullstandarden ga penger en referanse til noe konkret. Innløsningsretten ga «et system av etablerte koblinger mellom ting og verdi» (s. 53). Med digitaliseringen av penger blir de enda mer abstrakte. Sørhaug sammenligner det med overgangen mellom fast form og gass og snakker om sublimering. En annen beskrivelse som brukes gjentatte ganger gjennom boken, er at penger bygger på «forventning om forventning».

Det er ikke bare penger i tradisjonell forstand som mister sin faste form. Boken er full av hint om at hele økonomien har sublimerert. «For eksempel kan det fort bli farlig å leve i en økonomisk verden der det ikke er mulig å skille mellom aktiva og passiva ... der tap alltid kan omdannes til å framstå som vinning ...» (s. 84). Forfatteren kobler dette til penger gjennom en ganske vid, men ikke uttalt definisjon av penger, og hevder at «pengeproduksjon er tidens ledende forretningsidé» (s. 245). Bankene er heller ikke hva de engang var, ifølge Sørhaug: «Banker er ikke lenger institusjonelle bærere av en infrastruktur som sikrer likviditet og skaffer investeringer til produktive virksomheter. De er i ferd med å bli finansbedrifter som tjener penger på å produsere noe som i virkeligheten er penger. Ting er snudd på hodet. *Verdsetting har blitt verdiskapende*» (forfatterens utheving, s. 92).

Noen steder kommer disse påstandene nesten som dommedagsprofetier. Etter å ha fastslått at koblingen mellom ting og verdi har opphørt med gullstandarden, konkluderer han: «Kart og terreng, meny og måltid smelter sammen, og alt blir overflate. Er vi riktig uheldige, må vi overleve på menyen» (s. 114). I jakten på å forstå vårt moderne verdensbilde er dette kanskje ment primært som fargerike beskrivelser av dagens økonomiske virkelighet, men slike påstander er så gjennomgående i hele boken at en leser vil sitte igjen med et inntrykk av at Sørhaug mener hele økonomien er i ferd med å sublimere, at selv grensene mellom formue og gjeld er i ferd med å forsvinne.

Sørhaug diskuterer ikke bare gullstandarden for penger. I kapittelet om arbeid diskuterer han hvordan tid og arbeidsinnsats har forandret seg. Med industriproduksjon var timeverk som en gullstandard for å måle arbeidsinnsats. Som Sørhaug påpeker, gir denne gullstandarden stadig mindre mening. Med smarttelefoner er vi online alltid, og skillet mellom arbeid og fritid viskes ut. Men Sørhaug påpeker at også førindustrielle samfunn hadde et annet syn på arbeid; bonden måtte så om våren, og barn må trøstes når de gråter – en kunne ikke bare telle timer.

Selv om ordet «gullstandard» brukes også i psykiatri, som en betegnelse på beste diagnostiske prosedyre, er det ikke sentralt i Sørhaugs diskusjon av psykiatrien. Han er mer opptatt av det kulturelle ved diagnoser. De kan svinge like mye som aksjer, om enn litt saktere. Nevrose er i ferd med å forsvinne som diagnose, erstattet av flere hundre mer detaljerte diagnoser.

Men pengene trekkes på ulike måter også inn i diskusjonen både om arbeidstid og psykiatri. Penger er altså et gjennomgangstema i boken, og da i en vid forstand. Finanssektorens vekst har, ifølge Sørhaug, økt sektorens evne til å absorbere realøkonomiske prosesser. «Materiell produksjon kan som verdiskapingsprosess aldri bli konkurransedyktig med pengeproduksjon» (s. 167). Siden verdien av finansobjekter bygger på forventninger, bidrar veksten i finanssektoren til objekttrøbbel og til og med objekttap.

Som tittelen antyder er objekttap og objekttrøbbel noe av det som bekymrer Sørhaug. Objekttrøbbel er, som han observerer, ikke noe som har pleid å bekymre økonomer. Dette berører en bekymring jeg hadde da jeg ble spurt om å anmelde denne boken: *TfS* ønsket en anmeldelse fra en økonom. Alle fag har sin verktøykasse og sitt fagspråk. Økonomer bruker en del enkel matematikk, men nok til at den kan virke utilgjengelig for de som har brukt mindre tid på å lære seg verktøyet. Andre fag er selvsagt på sin måte like utilgjengelig for de som ikke har brukt tid på sentrale begrepsapparater og ideer, og jeg var bekymret for om det var innsikter her jeg ville overse. Implisitte referanser til Marx eller Latour vil lett gå meg hus forbi, og de mer eksplisitte ser jeg kanskje ikke rekkevidden av. Men jeg kan likevel vanskelig se at disse diskusjonene gir grunnlag for de mer dramatiske formuleringene om tilstanden i økonomien. I den sammenheng er det mange ting som forundrer meg.

En av de tingene som forundrer meg mest er Sørhaugs vektlegging av «forventning om forventning» når han skal beskrive det særegne ved penger. For det første bygget penger på forventning om forventning også før gullstandarden ble opphevet. Om jeg hadde en av Pippis gullpenger, tror jeg de ville blitt møtt med skepsis i butikken. Butikkeieren trenger neppe gullmyntene selv, og jeg forventer at han vil ta imot bare om han forventer å kunne veksle dem videre i neste instans. Selv det å betale med gull bygger på forventning om forventning. Kanskje ble penger litt mer kulturelle da Nixon opphevet retten sentralbanker i

andre land hadde til å løse dollar inn i gull, men jeg ser ikke grunnlaget for å tillegge det den vekten Sørhaug gir det.

Vektleggingen av «forventning om forventning» forundrer meg også fordi det gjennomsyrrer selv de mest trivielle av strategiske interaksjoner, som når jeg møter noen i en gang og vi må gå til siden for å passere. Om jeg forventer at hun går til min høyre side, går jeg mot min venstre. Og hun vil jo nettopp gå mot min høyre om hun forventer at jeg går til venstre. En skjorte i butikken er et resultat av samarbeid mellom sikkert hundre personer som ikke kjenner hverandre: bonden som dyrket bomullen, de som spinner tråden, andre lager stoffet; jeg har blitt fortalt at to tredeler av verdens knapper kommer fra samme by, noen laget designet mens andre sto for frakten. Det er et system med forventning om forventning om forventning osv. Slik er det når systemet fungerer, forventning om forventning er ikke et tegn på at noe er galt.

Sørhaug tolker penger i ganske vid forstand, og bekymringen over sublimeringen strekker seg derfor også til finansmarkedet og særlig derivathandel. Det eneste tallet i boken er beløpet i utestående derivatkontrakter: 12 000 000 000 000 dollar. Dette er knappe 12 % av globalt BNP. Men hvordan skal vi tolke dette tallet? Norske husholdninger har omtrent 500 000 000 000 kroner utestående i fastrentelån. Fastrentelån er også et derivat, men jeg vet ikke om det er inkludert i Sørhaugs tall. Fastrentelånene utgjør over 20 % av BNP og mange ganger verdien av nye boliger. Betyr det at pengeproduksjon er viktigere for utviklingen i boligmarkedet enn det boligbyggingen er?

Derivat er et verdipapir hvor verdien avhenger av prisen på et underliggende aktivum. Sørhaug påpeker at derivater har en lang historie, og nevner som eksempel såkalte futures kontrakter der prisen på en vare blir avtalt på forhånd: en bonde kunne selge et tonn korn til levering om to måneder til en avtalt pris og dermed slippe usikkerheten om hva kornprisen er om to måneder. Verdien av en slik kontrakt (derivatet) avhenger av prisen på et tonn korn (det underliggende aktivum). Prisen som avtales i kontrakten vil måtte avhenge av hva en tror prisen på korn blir om to måneder – forventninger om forventninger.

Derivatmarkedet har vokst kraftig de siste tiårene. Perioden sammenfaller med tiden etter at gullstandarden ble opphevet, men det betyr ikke at det er en årsakssammenheng. Derivatene har gradvis blitt mer kompliserte, i den grad at få skjønner dem. Dette skapte et uheldig marked for finansielle bjørnetjenester som etter finanskrisen ble mat for jurister. Men det gir ikke grunnlag for de mer dramatiske påstandene om at bankene nå tjener på å produsere penger framfor å finansiere produktive investeringer. Langt de fleste investeringer finansieres av tilbakeholdt overskudd, det er ikke et nytt fenomen. Men bankene har uansett hatt, og har fortsatt, en rolle i å finansiere produktive investeringer.

Mengden utestående derivatkontrakter kan kanskje godtgjøre påstanden om at finanssektoren har «vokst kolossalt» (s. 54), men i mindre grad at pengeproduksjon er tidens forretningsidé. Andre tall gir ikke et like drastisk bilde. Handelen med derivater er en del av finansiell tjenesteyting som sammen med banktjenester og forsikring utgjør ca. 4 % av BNP i Norge i 2015, mot 2 % i 1970. Målt i andel av BNP er det en dobling, som for kultur og underholdning (opp fra 1,7 % til 3,4 %), men mindre enn veksten i helsetjenester (fra 3,4 % til 7,4 %). Det meste av det som inngår i finansiell tjenesteyting er tjenester vi har hatt i lang tid, som å forvalte sparepenger og låne dem ut til produktive investeringer, betalings-tjenester og forsikringer. Om derivathandel eller andre finansielle tjenester er tidens

ledende forretningsidé, utgjør den ledende forretningsideen påfallende liten andel av BNP. Materiell produksjon virker fortsatt konkurransedyktig.

Påstanden om at aktiva blir til passiva gjentas mange ganger i boken. Referansen er til en bok av Elena Esposito, *The Future of Futures* (2011), men ingen sidetall oppgis. Jeg har lest litt i Espositos bok og ser at Sørhaug har hentet inspirasjon herfra, men fant ikke igjen påstanden om at skillet mellom aktiva og passiva har blitt umulig. Det står der sikkert, men jeg fant ikke hvilket grunnlag hun har for å hevde det. For å være ærlig skjønner jeg ikke hva Sørhaug sikter til. Det er neppe enkelttilfeller som Enron – svindel og regnskapsjuks er ingen ny forretningsidé. Banker som videreselger lån fikk oppmerksomhet etter finanskrisen, men det opphever ikke skillet mellom aktiva og passiva.

Sørhaug forteller at han ønsket å skrive en bok helt uten tall, men boken hadde stått seg på å dokumentere en del av de påstandene som kommer. Det er klart at noen har tjent godt på verdiløse tjenester. Jeg mistenker at det er slike eksempler Sørhaug har i tankene med de mest dramatiske formuleringene. Jeg er enig i at det vil være en fordel for samfunnet om vi får slanket bort noen finansielle tjenester som nå er godt betalt. Det er lett å finne eksempler. Om noen av leserne har penger i aktivt forvaltede fond, kan dere gi et lite bidrag til en fornuftig slanking av finanssektoren: Flytt pengene til et indeksfond med forvaltningshonorar under 0,5 %. Vil du veldig gjerne gi bort penger, så skaff deg heller noen fadderbarn. Men selv om noen tjener godt på verdiløse tjenester, blir det merkelig å kalle det «tidens ledende forretningsidé». De meste av de 4 % av BNP er verdifulle tjenester vi har hatt lenge, problemet er en liten andel av økonomien.

Boken er et oppkomme av metaforer. Som forfatteren sier selv: «Dette essayet er kulturanalyse. I alt vesentlig er det en utprøvende undersøkelse av metaforer ...» (s. 43). Penger sammenlignes med religion, alkymi eller en kåt jente, og de er vanedannende. Pengenes stadig mer abstrakte natur beskrives med overgangen mellom aggregattilstandene, fra fast form direkte til gass. Men når metaforen er etablert virker det som jobben er gjort, den brukes aldri til noe. Ta som eksempel sammenligningen med religion som kommer flere steder, men kanskje klarest på s. 141: «Penger er vår allmektige og nidkjære Gud som bestandig krever mer innsats.» Det er lett å se grunnlaget for metaforen, og like lett å finne eksempler hvor en slik metafor passer dårlig: Mens martyrer ofret livet heller enn å forsake Gud, ofrer vi penger, Gud, for trivielle ting som en pose peanøtter på en dagligdags basis. Metaforen er åpenbart ikke ment å predikere at vi aldri vil kvitte oss med penger. Som i skjønnlitteratur er det opp til leseren å bestemme hva en skal trekke ut av dette, men dermed er det mindre klart hva Sørhaug prøver å si.

Jeg har problemer med å se hvor Sørhaug vil med denne boken. Som sagt er det vanskelig å ikke lese en historie om en økonomi i ferd med å sublimere fra boken, men den er ikke underbygd. Et annet formål er å bruke finanssektorens utvikling som et utgangspunkt for jakten på et moderne verdenssyn eller bare å undre seg over det «kulturelle», men også her blir jeg forstyrret av en beskrivelse av finanssektoren jeg ikke kan kjenne igjen.